

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ
UNIVERSITY “GOCE DELCEV” SHIP
FACULTY OF EDUCATIONAL SCIENCES

**ОБРАЗОВАНИЕТО ВО XXI ВЕК
– СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ –**

**МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
– ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ –**

**EDUCATION IN XXI CENTURY
– CONDITIONS AND PERSPECTIVES –**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC
CONFERENCE
– PROCEEDING BOOK –**

Штип, 24 – 25 Септември, 2015
Shtip, September, 24-25, 2015

fesconference@ugd.edu.mk

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ
UNIVERSITY “GOCE DELCEV” SHIP
FACULTY OF EDUCATIONAL SCIENCES

**ОБРАЗОВАНИЕТО ВО XXI ВЕК
– СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ –**

**МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
Штип, 24 – 25 Септември, 2015**

– ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ –

**EDUCATION IN XXI CENTURY
– CONDITIONS AND PERSPECTIVES –**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC
CONFERENCE**

Shtip, September, 24-25, 2015

– PROCEEDING BOOK –

Штип, 2016

Издавач / Publisher

Универзитет „Гоце Делчев“ Штип University "Goce Delcev" - Stip
Факултет за образовни науки Faculty of Educational Science

За издавачот / For publisher

Проф.д-р Соња Петровска, декан / PhD Sonja Petrovska, Dean

Издавачки совет / Publishing council

проф. д-р Блажо Боев Prof. Blazo Boev, PhD
проф. д-р Лилјана Колева Гудева Prof. Liljana Koleva Gudeva, PhD
проф. д-р Кирил Барбареев Prof. Kiril Barbareev, PhD
проф. д-р Дејан Мираковски Prof. Dejan Mirakovski, PhD

Главен и одговорен уредник / Editor in chief

Проф.д-р Соња Петровска PhD Sonja Petrovska

Технички уредник / Technical Editing:

Доц. д-р Верица Јосимовска Ass. Prof. Verica Josimovska, PhD
Доц. д-р Билјана Попеска Ass. Prof. Biljana Popeska, PhD
Доц. д-р Деспина Сивевска Ass.Prof. Despina Sivevska, PhD
Славе Димитров Slave Dimitrov

Јазично уредување / Language Editor:

Виолета Карагунова / Violeta Karagunova (Macedonian language)
Снежана Кирова / Snezana Kirova (English language)

Дизајн / Design:

Славе Димитров

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

37"20"(082)(048.3)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција (2015 ; Штип)

Образованието во XXI век [Електронски извор] : состојби и
перспективи : книга на апстракти / Меѓународна научна конференција,
Штип, 24-25 септември, 2015 = Education in XXI century : conditions
and perspectives : book of abstracts / International scientific
conference, Shtip, September, 24-25, 2015. - Текст во PDF формат,
содржи 100 стр.. - Штип : Универзитет "Гоце Делчев", Факултет за
образовни науки = Shtip = University "Goce Delcev" Shtip, Faculty of
educational sciences, 2015

Начин на пристап (URL): <https://e-lib.uqd.edu.mk/naslovna.php>. -

Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 29.12.2015. -
Фусноти кон текстот

ISBN 978-608-244-275-4

1. Насп. ств. насл.. - I. International scientific conference
(2015 ; Shtip) види Меѓународна научна конференција (2015 ; Штип)

а) Образование - 21 в. - Зборници - Апстракти

COBISS.MK-ID 100254474

Organizers:

University "Goce Delcev" - Stip
Faculty of Educational Sciences
Republic of Macedonia

Organizing Committee:

Sonja Petrovska, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Todor Cepreganov, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Nikola Smilkov, Art Academy, University Goce Delcev Stip, Republic of Macedonia

Kiril Barbareev, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Despina Siveska, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Biljana Popeska, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Traje Stojanov, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Irena Kitanova, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Oliver Cackov, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Jadranka Runceva, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Verica Josimovska, Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delcev" in Stip, Republic of Macedonia

Editorial board:

Ph.D Leonid F. Chuprov, Russian Academy of Natural History (RANH, Moscow), Chernogorsk, Russia

PhD Mark R. Ginsberg, College of Education and Human Development at George Mason University, Fairfax, Virginia, USA

Ph.D Ivan Prskalo, Faculty of Teacher Education, University of Zagreb, Croatia

PhD Milan Matijević, Faculty of Teacher Education, University of Zagreb, Croatia

Ph.D Sinisa Opic, University of Zagreb, Croatia

Ph.D Tamara Gazdic-Aleric, Faculty of Teacher Education, University of Zagreb, Croatia

PhD Zaharnytska Iryna Ivanivna, Institute of the Child Development, National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, Ukraine

PhD, Lutsenko Iryna Oleksiivna, Department of Children's Creativity, Institute of the Child Development, National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, Ukraine

PhD Sukhorukova Halyna Viktorivna, Department of Children's Creativity, Institute of the Child Development, National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, Ukraine

PhD Kot Nataliia Mykhailivna, Department of Theory and History of Preschool Pedagogy, Institute of the Child Development, National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, Ukraine

PhD Anna Studenska, Faculty of Ethnology and Educational Science, University of Silesia, Poland

Phd Alina Szczurek-Boruta, Faculty of Ethnology and Educational Science, University of Silesia, Poland

PhD Stojan Bogdanovic, University of Nis, Serbia

PhD Stojan Cenikj, Teaching Faculty, Vranje, University of Nis, Serbia

PhD Stana Smiljkovikj, Teaching Faculty, Vranje, University of Nis, Serbia

PhD Emina Hebib, Faculty of philosophy, Belgrade, Serbia

PhD Živorad Milenovic, Teaching Faculty, Ieposavic, University of Kosovska Mitrovica, Serbia

PhD Prof. Iliana Petkova, Faculty of Education, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria

PhD Trayan Popkochev, Sout-West University "Neofit Rilski" Blagoevgrad, Bulgaria

PhD Krasimira Mutavchieva, Trakiski Univerzitet, Faculty of Pedagogy, Stara Zagora, Bulgaria

PhD Eleonora Mileva, Teaching Faculty, National Sports Academy "Vasil Levski", Sofia, Bulgaria

PhD Anzhelina Yaneva, Sports Department, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria

PhD Veselina Ivanova, Faculty of Education, Trakia University, Stara Zagora, Bulgaria

PhD Elka Kirilova Yanakieva, Faculty of pedagogy, Southwest University of Neophyte Rilski, Blagoevgrad, Bulgaria

PhD Margarita Koleva, Faculty of pedagogy, Southwest University of Neophyte Rilski, Blagoevgrad, Bulgaria

PhD Nino Mihajlov, Faculty of pedagogy, Southwest University of Neophyte Rilski, Blagoevgrad, Bulgaria

PhD Tatjana Novovic, Faculty of Philosophy, University of Niksic, Montenegro.

PhD Sonja Petrovska, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Emilija Petrova Gorgeva, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Snezana Mirascieva, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Snezana Stavreva Veselinovska, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Stevan Aleksoski, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Blaze Kitanov, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Nikola Smilkov, Art Academy, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Todor Cepreganov, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Snezana Jovanova Mitkovska, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Kiril Barbareev, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Despina Sivevska Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Biljana Popeska, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Trajce Stojanov, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Trajce Nacev, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

PhD Stojko Stojkov, Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, Macedonia

MSc Snezana Kirova, Faculty of Philology, University Goce Delcev Stip, Macedonia

MSc Lence Nasev, Academy of Music, University Goce Delcev Stip, Macedonia

LADIES AND GENTLEMEN, DEAR GUESTS!

With great honor and pleasure I welcome You on behalf of all teachers, associates, employees and students of the Faculty of Educational Sciences at the University "Gotse Delchev" in Shtip and I wish You pleasant moments during this solemn event organized to mark 20 years of university education of teachers.

But in fact, the Faculty of Educational Sciences basis its twenty years of existence on 146 year continuous development of formal education of teachers and preschool teachers in the region. The achievements of the Pedagogical-Seminary school founded in 1869, the existence of which is linked to the name of the creator of the first primer and the first textbook for teachers - School Pedagogy - Josif Kovachev, and to the name of the great teacher Gotse Delchev, followed by the School for Teachers established in 1946, Higher Pedagogical School founded in 1959, and the Pedagogical Academy (1961) are woven into the tradition and development of our Faculty.

In 1995 the two-year formal education of teachers and preschool teachers developed into four-year university studies.

In 2007 the Pedagogical Faculty became part of the State University "Goce Delchev" in Shtip, said to be the fastest growing university in Macedonia.

Following the global trends in teacher education, modern trends in education policymaking in Europe and in the world, respecting the knowledge of the history of civilizations as an important intellectual resource for social development, as well as scientifically and experientially diagnosed educational challenges that have emerged as a result of deep changes of values in our society and globalization trends (scientific, educational, technological, and economic) the Faculty of Educational Sciences has designed study programs for I, II and III cycle of studies in accordance with the organizational - pedagogical quality standards in compliance with the principles of the Bologna Declaration and European credit-transfer system with a high level of recognition in the area of European Higher Education.

If 20 years ago our Faculty started to implement teaching with 5 PhDs and 3 masters as regular employees, today we can proudly say that our academic community is comprised of 20 PhDs and one master.

Today our students have the opportunity to educate themselves at the faculty which sees its future as a continuous development aimed at:

- Strengthening and expanding international partnerships
- Popularization of mobility of students and staff,
- Internationalization and improvement of scientific research work,
- Improvement of pedagogical approaches to teaching and links with practice, putting students at the center of the educational process.

Ladies and Gentlemen,

I take this opportunity to thank you for coming today to celebrate with us the teaching profession and our contribution to it.

We are quite aware that the road to success is long and winding and it is easier to travel with joint forces. That is why we wanted to mark this celebration by organizing a scientific conference dedicated to education in the 21st century. Let us share our knowledge, understanding and experiences regarding the situation and perspectives and suggest possible ways of modernization. 89 papers have been submitted and there are authors from 8 countries. This is really promising!

Once again, I wish you all a warm welcome and successful work.

Dean,
Prof. dr. Sonja Petrovska
24. 09. 2015., Stip

ПОЧИТУВАНИ ...

Со голема чест и задоволство, Ве поздравам во името на сите наставници, соработници, вработени и студенти на Факултетот за образовни науки при Универзитетот Гоце Делчев во Штип и Ви посакувам пријатни моменти во текот на оваа свечена манифестација организирана по повод 20 годишно факултетско образование на наставници и воспитувачи.

Факултетот за образовни науки своето постоење го темели на 146 годишниот континуиран развој на формалното образование на наставници и воспитувачи на овие простори. Во традицијата и развојот на нашиот факултет се вткаени достигнувањата на Педагошко-богословското училиште основано во 1869 год. Со чие постоење се врзува името на творецот на првиот буквар и првиот учебник за наставници – Школска педагогија – Јосиф Ковачев, и името на големиот учител Гоце Делчев, па Учителската школа основана во 1946 год, Вишата педагошка школа формирана во 1959 год, Педагошката академија (1961 год.).

Во 1995 година формалното двегодишно образование на наставници и воспитувачи прераснува во четиригодишно факултетско образование.

Во 2007 година Педагошкиот факултет стана дел на државниот Универзитет „Гоце Делчев“ во Штип, кој го носи епитетот најблгородски Универзитет во Р Македонија.

Следејќи ги глобалните тенденции во образованието на наставници, современите тенденции во креирањето на образовните политики во Европа и во Светот, респектирајќи ги знаењата за историјата на цивилизациите како значаен интелектуален ресурс за општествениот развој, како и научно и искусствено дијагностицираните воспитни предизвици кои се појавија како резултат на длабоките вредносни промени во нашето општество и глобализациските тенденции (научни, образовни, техничко-технолошки, економски) ФОН дизајнираше студиски програми за I, II и III циклус на студии согласно организациско –

педагошки стандарди за квалитет, согласно принципите на Болоњската декларација и Европскиот кредит-трансфер систем, со високо ниво на препознатливост во Европскиот високообразовен простор.

Ако пред 20 години нашиот факултет започна да ја реализира наставата и вежбите со 5 доктори на науки и 3 магистри, како редовно вработени, денес со гордост можеме да кажеме дека оваа академска заедница ја сочинуваат 20 доктори на науки и 1 магистер.

Денес нашите студенти имаат можност да се образуваат на факултет кој својата иднина ја гледа како континуиран развој во насока на:

- зајакнување и проширување на меѓународните партнерства,
- омасовување на мобилноста на студентите и на вработените,
- интернационализација и подобрување на научно-истражувачката работа,
- унапредување на педагошките пристапи во наставата и врските со практиката, поставувајќи ги студентите во центарот на образовниот процес.

Почитувани присутни,

Ја користам оваа прилика, да ви се заблагодарам што дојдовте денес заеднички да го чествуваме учителското дело и нашиот придонес во него.

Ние сме сосема свесни дека патот до успехот е долг и кривулест но и дека полесно се патува со заеднички сили. Затоа ова наше празнување сакавме да го одбележиме со Научна конференција посветена на образованието во 21 век, да ги споделиме нашите знаења, разбирања и искуства во врска со состојбите и перспективите како и да предложиме можни начини за негово осовременување.

Уште еднаш, На сите Ви посакувам топло добредојде и успешна работа!

Декан,

Проф. д-р Соња Петровска

24. 09. 2015. година Штип

TABLE OF CONTENTS

1. СО КВАЛИТЕТНИ ПРОМЕНИ ДО ПОКВАЛИТЕТНО УЧИЛИШТЕ Блаже КИТАНОВ	5
2. LANGUAGE CULTURE – A SEGMENT OF LANGUAGE EDUCATION Violeta NIKOLOVSKA	9
3. RESEARCH TRENDS IN EDUCATION IN MULTICULTURAL ENVIRONMENTS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA Elizabeta TOMEVSKA-ILIEVSKA, Emilija SIMONOVSKA JANACKOVSKA, Sadudin SADIKI	15
4. USING AUTOMATIC TEXT CATEGORIZATION TECHNOLOGIES IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS Anna GLAZKOVA	23
5. THE ROLE OF BUSINESS SCHOOL IN THE POST-GRADUATE EDUCATIONAL SYSTEM Nikita RAVOCHKIN	27
6. FORMATION OF ETHICAL RULES (CODE) IN PRESCHOOLERS THROUGH THE BULGARIAN CHILDREN'S FOLKLORE GAMES Julia DONCHEVA	32
7. FORMATION OF HUMAN POTENTIAL: INSTITUTIONAL MECHANISMS AND POLICIES Stanka RINKOVA	36
8. THEORETICAL FORMULATION AND SCIENTIFIC JUSTIFICATION OF THE PROBLEM OF TRAINING TEACHERS IN TECHNICS, TECHNOLOGY AND ENTREPRENEURSHIP Tsvetana KOSTADINOVA ANTIPESHEVA	41
9. INTERACTIVITY IN TEACHING STUDENTS MODERATORS Kosta KOSTOV, Silvia KYUCHUKOVA, Hristina MILCHEVA	45
10. EVALUATION OF STUDENTS' LEARNING UNDER THE PRISM OF EXPECTED OUTCOMES Teuta SHABANI, Suzana NIKODINOVSKA BANCOTOVSKA	49
11. COMMUNICATION IN THE TEACHING PROCESS. INTERACTIVE NATURE OF COMMUNICATION Valentina VASILEVA	57
12. PHYSICAL ACTIVITY OF 3-4 YEARS OLD CHILDREN IN KINDERGARTEN Filip SHABANSKI	60
13. MACEDONIAN LANGUAGE IN SECONDARY EDUCATION Liljana MAKARIJOVSKA, Zhaklina GJORGIJOSKA	64
14. STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS TEACHING GRAMMAR IN THE FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM Vesna KOCEVA, Marija TODOROVA	69
15. FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM ANXIETY Marija TODOROVA, Vesna KOCEVA	75
16. TEACHERS AS A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF KEY COMPETENCE CULTURAL EXPRESSION AMONG STUDENTS Svetlana PANDILOSKA GRNCHAROVSKA, Fadbi OSMANI, Gordana STANKOVSKA	82
17. INTRODUCTION OF THE DUAL SYSTEM IN THE BULGARIAN VOCATIONAL EDUCATION – REALITY AND CHALLENGES Svetlana NIKOLAEVA	86

18. THE VALUES OF EDUCATIVE FUNCTION IN RELATION PARENT-SCHOOL Ardita CEKA, Rabije MURATI	89
19. ELECTRONIC VERSUS TRADITIONAL TEST FOR MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOLS Katerina PANEVA	93
20. THE SIGNIFICANCE OF LOCALLY DEVELOPED EDUCATIONAL SOFTWARE IN THE PROCESS OF SCHOOLS' COMPUTERIZATION Olga SAMARDJIKJ JANKOVA	99
21. THE ACTIVITY OF MUSICAL GAMES FOR CHILDREN Mujeser ILJAZI	105
22. THE PATIENT IN THE PROCESS OF LEARNING IN HIGHER MEDICAL SCHOOL Silvia KYUCHUKOVA	110
23. INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING MUSIC EDUCATION Lence NASEV	113
24. LEISURE TIME AND SPORT ACTIVITIES OF STUDENTS FROM THE FACULTY FOR PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL EDUCATION AT SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI" – BULGARIA Georgi IGNATOV	116
25. PLACE OF LIVING AS A FACTOR IN ORGANIZING STUDENTS' LEISURE TIME Despina SIVEVSKA, Biljana POPESKA	122
26. METHODOICAL APPROACH TO LEARNING ABOUT THE HOLOCAUST BY THE MODEL OF YAD VASHEM SCHOOL Zhivorad MILENKOVIC	129
27. A HERMENEUTIC READING OF A POETIC LITERARY WORK DURING IMPLEMENTATION OF A LESSON Milena RISTOVA-MIHAJLOVSKA	136
28. SOME GUIDELINES FOR INTELLECTUAL PREPARATION DURING PHYSICAL CONTACT BETWEEN THE INSTRUMENT AND THE PIANIST Angele MIHAJLOVSKI	142
29. IMPLICATION OF EFFECTIVE SCHOOL MANAGEMENT FOR THE CONTINUING PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS Kristinka OVESNI, Emina HEBIB, Vera RADOVIĆ	148
30. THEORIES, SOCIAL EXPERIENCES AND PRACTICE IN INTERCULTURAL PEDAGODY Alina SZCZUREK-BORUTA	157
31. TEACHERS' ASSESSMENTS OF CERTAIN CURRICULAR DETERMINANTS IN PRIMARY SCHOOL Milan MATIJEVIĆ, Siniša OPIĆ, Goran LAPAT	162
32. THE SOCIO-POLITICAL IMPACT OF THE NEW SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TRENDS IN ARCHAEOLOGY, HISTORY AND RELATED FIELDS Ljuben TEVDOVSKI	172
33. THE PRACTICE OF TAEKWONDO AS A PREDICTOR OF MOTOR ABILITIES Ivan PRSKALO, Anamaria RADIĆ	178
34. THE RELATION MOTIVE - TEACHING CONTENT IN STIMULATING COGNITIVE ABILITIES THROUGH ARTISTIC ACTIVITIES AT PRESCHOOL AGE Maja RAUNIK KIRKOV	182
35. CONTEMPORARY ADULT LITERACY MODELS Elena RIZOVA, Zoran VELKOVSKI	188

36. COMPARATIVE ANALYSIS OF PROGRAMS FOR PRE-SCHOOL EDUCATORS IN EUROPE Kiril BARBAREEV, Alma TASEVSKA	196
37. INCLUSIVE EDUCATION - ROLE OF THE TEACHER AND BENEFITS Sonja PETROVSKA	203
38. THEORETICAL APPROACHES TO MODERN INTERPRETATION OF PEDAGOGY OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS Eleonora MILEVA	210
39. POSTMODERN CONCEPTS OF FOUCAULT'S EDUCATION AND ITS RELATIONSHIP WITH DISCIPLINE Kushtrim AHMETI	215
40. ECOLOGY – A NECESSARY FACTOR IN TEACHING METHODS FOR NATURE AND SOCIETY STUDIES FOR FORMING A RESPONSIBLE PERSON Oliver CACKOV, Tatjana GREGOVA	219
41. THE ISSUE OF RESPECTING THE DEVELOPMENTAL POSSIBILITIES AND ACTIVITY-PLANNING IN EARLY CHILDHOOD DEVELOPMENT Alma TASEVSKA, Kiril BARBAREEV	223
42. INTEGRATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES INTO PRESCHOOL EDUCATION Tatyana V. NIKULINA	228
43. WHAT SHOULD MODERN SCHOOL LEARN Snezana KIROVA, Dragana KUZMANOVSKA, Biljana IVANOVA	233
44. EDUCATIONAL FUNCTION OF THE SCHOOL IN CONTEMPORARY SOCIETY Emilija PETROVA GORGEVA, Mitko KOCEV	238
45. SOME METHODS IN TEACHING PHYSICAL AND HEALTH EDUCATION Marjan MALCEV	243
46. REVIEW OF ADOLESCENT LITERATURE THROUGH COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NOVELS "THE BLUE PATH OF LOVE" BY METODI MANEV AND "VOICE OF LOVE" FROM GROZDANA OLUJIC Jovanka DENKOVA	247
47. INTERPRETATION OF A LYRIC POEM IN IV AND V GRADE Blaze KITANOV, Irena KITANOVA	253
48. TRAINING EFFICIENCY OF CYCLISTS SPECIALIZED IN ROAD CYCLING Ivan KOLEV	258
49. PHYSICAL EDUCATION AND DIAGNOSTIC PROCEDURES Veselina IVANOVA, Galena TERZIEVA	262
50. PROTECTION OF IMMOVABLE CULTURAL HERITAGE THROUGH EDUCATING STUDENTS OF PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION Trajce NACEV, Dragan VESELINOV	265
51. FORMATION OF TOLERANCE IN ADOLESCENTS Valentina VASILEVA	271
52. NEW EDUCATIONAL POLICIES AND THEIR REFLECTIONS ON SOCIAL DEVELOPMENTS Daniela KOCEVA, Snezana MIRASCIEVA	275
53. PRESENCE OF ENTREPRENEURSHIP IN PRIMARY EDUCATION IN MACEDONIA Lulzim MEHMETI	280
54. CONSONANT /J/ IN COLLOQUIAL SPEECH AND ITS IMPACT ON WRITING Blaga PANEVA	284
55. METHODOLOGICAL STRUCTURE OF A LESSON FOR INTERPRETATION OF A FAIRY TALE Irena KITANOVA	289

56. THE INFLUENCE AND THE EFFECTIVENESS OF FORMATIVE ASSESSMENT AND THE FEEDBACK IN STUDENTS' SUCCESS AND ACHIEVEMENTS Valdeta ZENUNI-IDRIZI	294
57. AESTHETIC EDUCATION OF EDUCATORS AS A FUTURE CHALLENGE Valentina PAJAZITI, Vlora MARKU-TUQI	299
58. SOCIAL AND COMMUNICATIONAL-INTERACTIVE COMPETENCES OF TEACHERS AND STUDENTS IN EDUCATION Florina SHEHU	302
59. INFLUENCE OF MEDICINES ON THE COGNITIVE SKILLS OF CHILDREN WITH CHRONIC DISEASES Elena IVANOVA BUYUKLIEVA	308
60. THE SPIRITUAL ASPECT OF HUMAN DEVELOPMENT AND THE EDUCATION IN XXI CENTURY Eleonora PENCHEVA	312
61. RESEARCH IN TEACHING PRACTICE Snezana JOVANOVA-MITKOVSKA	316
62. HOW ARE PEACE AND TOLERANCE REPRESENTED IN HISTORY TEXTBOOKS FOR PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION Todor CEPREGANOV, Sonja NIKOLOVA	324
63. ETHICS AS TEACHING Trajce STOJANOV	330
64. RISK ASSESSMENT OF HYGIENIC AIR QUALITY UPON PRESCHOOL CHILDREN'S HEALTH IN KINDERGARTEN "VERA CIRIVIRI TRENA" IN SHTIP Snezana STAVREVA VESELINOVSKA	335
65. ABOUT SOME EDUCATIONAL GOALS IN TEACHING-SOCIO-CULTURAL PROBLEM OR A CHALLENGE MODERN EDUCATION Snezana MIRASCHIEVA, Emilija Petrova GJORGJEVA, Daniela KOCEVA	339
66. ESCAPE FROM THE WAR –TIME IN THE UNCERTAINTIES OF LIFE TO REFUGEE IN BULGARIA. FUNDAMENTAL RIGHTS OF PERSONS SEEKING INTERNATIONAL PROTEKTION IN TERMS OF THE BUREAUCRATIC SYSTEM IN BULGARIA Pavlin PETROV	344
67. HIGHER EDUCATION IN THE PERIOD OF TRANSITION Verica JOSIMOVSKA	353
68. RESEARCH OF THE CONFLICT ZONES IN THE SYSTEM OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS OF THE CHILD BY THE METHODOLOGY OF RENE GILLE Julia DONCHEVA	356
69. CLASSROOM SOCIAL CLIMATE Despina SIVEVSKA	360
70. COMPATIBILITY OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOLA IN R. MACEDONIA Snezana JOVANOVA-MITKOVSKA, Biljana POPESKA	366
71. THE IMPORTANCE OF THE CAREER CONSELING PROCESS Tanja ATANASOSKA, Biljana CVETKOVA DIMOV, Ana GJORGJEVA	376
72. ROLE OF MANAGEMENT IN IMPLEMENTING EDUCATION INCLUSIVE POLICIES Sadete TERNAVA-OSMANI, Voglushe KURTESHI	380
73. WHICH FACTORS ACCORDING TO THE PARENTS AFFECT THE EDUCATION OF CHILDREN Voglushe KURTESHI	385

74. THE PHILOSOPHICAL PARADIGM OF SIGMUND FREUD Slobodan MARKOVIC	370
75. EDUCATIONAL NEEDS AND ACHIEVEMENTS OF ROMA CHILDREN AND OTHER CHILDREN FROM MARGINAL ETHNIC GROUP IN RM Stevan ALEKSOVSKI	377
76. COMMUNICATIVE-PEDAGOGICAL FEATURES OF COMMUNICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS-COMMUNICATIVE COMPETENCE Biljana GRAMATKOVSKI, Jasminka KOCHOSKA	387

UDK: 37.091.12:005.963.5 (497.7)

SOCIAL AND COMMUNICATIONAL-INTERACTIVE COMPETENCES OF TEACHERS AND STUDENTS IN EDUCATION

Florina SHEHU¹

Abstract

Modern scientific findings show the importance and need for encouragement, support and development of social and communicational-interactive competences of teachers and students in education. This question is quite complex because of the interdependence of impacts, context, experience, expectations and training of all relevant factors. In educational practice there are some approaches and interpretations of which social and communicational-interactive competences of teachers and students who consider them as a kind of the so-called "natural developed process and results" which occur spontaneously and naturally from the established relations of participants in the educational process.

In this context, from the conducted empirical research (quantitative and qualitative research, conducted with teachers and students of primary education, with different cultural background, age, etc.), the need for a more serious approach to the development of social and communicational-interactive competences can be seen, especially if we take into account the upbringing, educational, cultural, and social context as well as the developmental characteristics, needs and personalities of the persons involved in social and communication interaction. The findings suggest the need to strengthen the initial (pre-service) and professional (in-service) training of teachers, as well as to develop strategies and models for the development of social and communicational-interactive competences of students through permanent improvement of the educational work and practice itself.

Keywords: social, communicational-interactive competences, teachers, students.

СОЦИЈАЛНИТЕ И КОМУНИКАЦИСКО-ИНТЕРАКЦИСКИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ НА НАСТАВНИЦИТЕ И УЧЕНИЦИТЕ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО

Апстракт

Современите научни сознанија покажуваат на значењето и потребата од поттикнување, поддржување и развивање на социјалните и комуникациско-интерациските компетенции на наставниците и учениците во образованието. Наведеното прашање е мошне комплексно од причина на меѓузависноста на: влијанијата, контекстот, искуството, очекувањата и обученоста на сите релеванти фактори. Во образовната практика постојат одредени толкувања и пристапи кои социјалните и комуникациско – интеракциските компетенции на наставниците и учениците ги сметаат како еден вид на т.н. „природен развоен процес и резултат“ кој настанува спонтано и природно од самите воспоставени односи на учесниците во воспитно-образовниот процес.

Во овој контекст од извршеното емпириско истражување (квантитативно и квалитативно истражување, извршено со наставници и ученици од основно образование, со различна културна припадност, возраст, итн.) може да се воочи потребата од посериозен пристап кон развивање на социјалните и комуникациско-интерациските компетенции, посебно ако се земе во предвид воспитниот, образовниот, културниот, социјалниот и општествениот контекст како и развојните карактеристики, потребите и личноста на лицата вклучени во социјална и комуникациска интеракција. Заклучоците укажуваат на потребата од зајакнување на иницијалната и професионалната обука на наставниците, како и развивање на стратегии и модели за развој на социјалните и комуникациско-интерациските компетенции и кај учениците преку перменентното подобрување на самата воспитно-образовна работа и практика.

Клучни зборови: социјална, комуникациска – интеракциска компетенција, наставници, ученици.

¹ Faculty of Pedagogy "St. Kliment Ohridski", Skopje, R.Macedonia, florinashehuloli@yahoo.com

Вовед

Третирањето на образованието низ призмата на современото научно гледиште поврзано со социјалните и комуникациско-интеракциските компетенции на наставниците и учениците, меѓу другото претпоставува и исполнување на низа барања и потреби од различни области и аспекти кои директно или индиректно се поврзани со самото образование. Неминовноста во современото третирање на образованието го вклучува и социјалниот и комуникациско-интеракцискиот аспект на развивање, дејствување и остварување на личноста, поточно улогата и положбата на ученикот од, една страна, и личноста, улогата и положбата на наставникот, од друга страна.

1. Значење и карактеристики на социјалната компетенција на наставниците и учениците

Како одредени појдовни елементи кои се појавуваат и во улога на фактори и детерминанти на самата социјална компетенција на наставниците и учениците ќе ги наведеме: *социјалниот контекст, социјално компетентното однесување, социјалните вештини* и тоа поврзани со индивидуалните и групните карактеристики на учениците, на нивните родители и на наставниците. „Остварувањето на квалитетните социјални односи подразбира прикажување на социјално компетентното однесување, односно често се поистоветува со социјалната компетенција. Репертоарот на социјално компетентен поединец го сочинуваат *вештините*, односно однесувањето, како што се: интерперсонални вештини (позитивен стил на однесување кон другите, емпатија, партиципација, социјабилност, пружење на поддршка), социјално одговорно однесување (почитување на училишните правила и авторитетот на наставниците, свест за последиците на своето однесување врз други), контрола на однесувањето (толеранција на фрустрација, правење на компромиси во конфликтни ситуации), социјална кооперативност, асертивни социјални вештини (иницирање на комуникација, преземање на водство во активностите), итн“. (Спасенович, В., 2008, стр.28-29) Според современата литература *социјалните вештини* „а) првенствено се стекнуваат со учење, б) опфаќаат специфични вербални и невербални однесувања, в) опфаќаат соодветни иницирања и реакции, г) водат кон зголемување на социјалната поддршка, д) по природа се интерактивни, т.е подразбираат реципрочност и усогласеност на специфичното однесување, е) се под влијание на карактеристиките на поединецот и средината во која се манифестираат, е) тешкотиите и проблемите во социјалното функционирање можат да се потчинат на интервенции“. (Michelson & Mannarino-1986)

Социјалната компетенција е збирен поим што ја прикажува социјалната проценка за општиот квалитет на однесувањето на личноста во некоја социјална ситуација (Mc Fall-1982; Gresham-1997), односно „социјалната компетенција е конструкт со повеќе нивоа, кого го сочинуваат компонентите: *социјално прилагодување, социјално функционирање и социјалните вештини*“. (Спасеновиќ, В., 2004, стр.72) Колку е важно наведеното лесно може да се увиде од причина што денес сè повеќе се обрнува внимание на развојот на *социјалната компетенција* првенствено на учениците тргнувајќи од потребите на сè посовременото општество и промената на општествено-воспитните и социјални односи. Иако постојат одредени разлики во теоретското објаснување, пристапи, модели и слично на социјалната компетенција истата сè повеќе се третира како „мултидимензионален конструкт“. (Исто, 2004: 72). Воглавно, социјалната компетенција се разгледува низ функционирањето на поединецот во социјалниот контекст или начин на кој поединецот во одредени социјални ситуации ги користи своите социјални вештини, итн. Меѓу другото, под социјална компетенција се подразбира „достигнување на важни социјални цели во специфични социјални околности со употреба на примерни средства од кои следуваат позитивни развојни ефекти“. (Исто, 2004: 64) Одреден број на автори (McConnell&Odom, 1999) сметаат дека социјалната компетенција, всушност, преставува интерперсонално социјално достигнување на поединецот со други личности различни по возраст итн., а врз основа на оценката на други позначајни лица од средината и опкружувањето на поединецот. Затоа постоењето и развивањето на социјалната компетенција кај наставниците е од примарно значење бидејќи од тоа, во одредена мера, зависи и развојот на социјалната компетенција кај учениците.

1.2. Значење и карактеристики на комуникациско-интеракциската компетенција на наставниците и учениците

Комуникациско-интеракциската компетенција се однесува не само на комуникацијата и интеракцијата, туку и пошироко од причина што самата комуникација и интеракција означува однос меѓу личности и сето тоа што претставува личен, социјален, културен итн. контекст, вредности, влијанија, односно „Човечката комуникација е суптилен процес...Таа секогаш опфаќа илјадници елементи-сигнали, кодови (шифри), значења – без оглед на едноставноста на препораките или трансферот. Човечката комуникација, исто така, е множество (заедница) на разновидни процеси... Кога било луѓето да влезат во интеракција, тие комуницираат. Кога луѓето се контролираат еден со друг, тоа пред сè, го прават преку комуникација“. (Schmith,R 1989: 27) Значи, при тој сплет од разновидни потреби и побуди, се формираат, воспоставуваат и одржуваат односи „за да подучиме или сами нешто научиме или едноставно за да покажеме социјабилност“. (K.Reardon,1998, стр.13)

Всушност, во образованието меѓу наставниците и учениците „со комуникациските врски се стекнува знаење, се развива солидарноста, се создава другарството и пријателството, се изградува сопствениот идентитет, се учи за живот во општеството и заедницата, т.е на социјализација... По пат на комуникациските врски во училиштето се штити личноста на учениците и наставниците (суштествитивна комуникација) и се пружа подпора во нивното напредување и развој“. (Stevanović, M.&Ajanić, Dž. 1997: 131) Определеноста на комуникацијата меѓу наставниците и учениците во образованието, воглавно, се засновува врз интеракцијата меѓу нив. Всушност, „под меѓучовечката интеракција се подразбира однос меѓу две личности, при што едната индивидуа влијае врз однесувањето на другиот“. (Pot 1982: 12) При *интеракција* имаме комуникација со цел пренесување на одредени пораки и информации, како и реакции на сопствени, но и на туѓи акции и однесувања.

Комуникациско-интеракциската компетенција може да се дефинира низ сфаќањето на интерперсоналната комуникациска компетенција односно да се дефинира како „степен во кој нечие однесување е примерно на ситуацијата и така му овозможува на лицето да ги оствари своите индивидуални и релативни цели“. (Исто 1998: 72) Во контекст на наведеното треба да напоменеме дека ваквиот вид на компетенција е детерминирана од *ситуацијата* и способноста на поединецот за примена на соодветни *стратегии*. Исто така, голем број на истражувања покажуваат дека луѓето се разликуваат и врз основа на степенот на свесното размислување за сопственото комуникациско и интерперсонално однесување. (Snyder-1974; Feingstein-1979; Cegala, Savage, Brunner & Conrad-1982), а со тоа „кога ќе почнеме да ги набљудуваме интеракциите на возрасните со децата, ќе сфатиме колкава е моќта на таа димензија. Увидовме дека личноста на учителот е клучен фактор за постигнување високо ниво на вклученост и благосостојба на детето. Таа е поважна од другите димензии на контекстот, како што се: средината, материјалите и понудените активности,“ (Leavers, 2009).

1.3. Улогата на иницијалното образование и професионалниот развој на наставниците во развојот на социјалните и комуникациско-интеракциски компетенции

Во контекст на компетенциите на наставникот „како и во сите други професии таа компетентност не се ограничува само на стекнати знаења и вештини. Таа вклучува одредени гледишта и однесувања кои се поважни од тоа што се наставниците за учениците - како во иднина така и во минатото - поголеми примери, па во општеството заедно со родителите се први пренесувачи на вредности“. (Lesourne, J 1993: 229) Според авторите Ryan, K. и Cooper, J.M., (1988, стр. 435) *наставничките компетенции*, меѓу другото, ги содржат следните подрачја: 1) развивање на ставови кои поттикнуваат учење за вистински човечки односи; 2) теоретски знаења и оспособеност на наставникот за разбирање и сваќање на учењето и однесувањето; 3) соодветно и сеопфатно знаење на наставникот за структурата и предметите кои ги предава; 4) совладување на вештини и умења со цел олеснување и унапредување на учењето кај учениците. Иако списокот на наставниковите компетенции денес повеќе или помалку ги покрива најголемиот број на подрачјата важни за успешно, ефикасно и ефективно остварување на воспитно-образовните цели, работа, способности, умења, вештини, итн., сепак се поставуваат и низа прашања. Едни од прашањата кои се поврзани со социјалните и комуникациско-интеракциските компетенции на наставниците, но и нивно развивање кај учениците, како и со тоа колку наведените компетенции кореспондираат со конкретната практика и со таа во блиска иднина, потоа колку се запазуваат социјалните, културните и индивидуалните различности на наставниците и учениците и

дали со фокусирањето кон компетенциите се движиме кон проценување (што треба), а не кон вредносно развивање (како и зошто треба).

Во последните декади во педагошката наука сè повеќе се третираат прашања поврзани со иницијалното образование и професионалната обука и развој на наставниците, потврдувајќи го значењето на двете во развојот на севкупниот квалитет на самата професија, како и квалитетот на потребните компетенции меѓу кои и социјалните и комуникациско-интеракциските компетенции.

Спроведено истражување

За поблиско третирање на социјалните и комуникациско-интеракциските компетенции на наставниците и учениците извршивме едно истражување преку примена на истражувачката техника систематско набљудување, односно беа набљудувани вкупно 180 наставни часа од одделенска и предметна настава и тоа во пет основни училишта од Р.Македонија. Исто така, како истражувачка техника од квалитативна природа се користени и теренски белешки.

Добиените податоци се обработени според потребните и соодветните квантитативни и квалитативни истражувачки постапки, а е користен дескриптивниот метод и тоа низ моделите на: теоретско-аналитичкиот, аналитичко-дескриптивниот, аналитичко-експликативниот, аналитичко-интерпретативниот и дескриптивно-компаративниот приод.

Од извршеното истражување се добиени следни значајни податоци:

Табела 1. Социјални и комуникациско-интеракциски компетенции (одделенска и предметна настава)

Набљудувани карактеристики на компетенции	Настава						Вкупно
	Одделенска (f;ft;%)			Предметна (f;ft;%)			
	н	п	с	н	п	с	
1. Водител и контролор на комуникација	63 55,5 35%	21 26,1 11,7%	0 2,3 0,0%	56 63,5 31,1%	35 29,9 19,4%	5 2,7 2,8%	180 180,0 100%
2. Вклучува повеќе ученици во комуникација	0 0,0 0,0	12 30,3 6,7%	72 53,7 40,0%	0 0,0 0,0%	53 34,7 29,4%	43 61,3 23,9%	180 180,0 100%
3. Заедничко одлучување, разбирање	0 3,3 0,0%	31 47,6 17,2%	53 33,1 29,4%	7 3,7 3,9%	71 54,4 39,4%	18 37,9 10,0%	180 180,0 100%
4. Заемно разбирање, договарање	0 1,4 0,0%	2 29,9 1,1%	82 52,7 45,6%	3 1,6 1,7%	62 34,1 34,4%	31 60,3 17,2%	180 180,0 100%

X ²	Стат.знач.	C	V	Min.ft
8,148	0,017	0,208	0,213	2,33
32,519	0,000	0,391	0,425	30,33
39,315	0,000	0,423	0,467	3,27
81,831	0,000	0,559	0,674	1,40

Појава на статистички значајни разлики во двете независни варијабли (одделенска и предметна настава), поточно од вкупно 180 набљудувани наставни часа од кои 84 во одделенска настава (IV одд.), во 63 случаи (35% од вкупно 180 наставни часа), т.е 16 (8.9%) наставникот *никогаш* не се поставува како *водител* и *контролор на комуникација* наспроти 56 (31,1%), т.е 47 (26.1%) од 96 наставни часа во предметна настава (VII одд.). Од друга страна, во 72 (40%) од вкупно 180 од кои 84 наставни часа во одделенска настава, поточно во 53 (29.4%) и 82 (45.6%) случаи наставниците *секогаш* вклучуваат повеќе ученици во комуникација, па во *заедничко одлучување* и *негување на заемно разбирање* и *договарање*, наспроти 53 (29.4%) од вкупно 180 наставни часа од кои 96 наставни часа во предметна настава, поточно во 71 (39.4%) и 62 (34.4%) – *понекогаш*. По сите определени

карактеристики на социјални и комуникациско-интеракциските компетенции во предметна настава е во пониско ниво, преовладуваат набљудуваните фреквенции во средишната скала на проценка, т.е *понекогаш* во следните категории: *вклучување повеќе ученици во комуникација; заедничко одлучување и заемно разбирање и договарање*. Значи, самата комуникација меѓу наставниците и учениците во предметна настава не е доволно силна, развиена, отворена, т.е рамноправна при третирање на учениците како субјекти и директни учесници во воспитно-образовниот процес и нивниот сопствен развој, но истовремено укажува и на постоење на одредени слабости во градење на партнерски односи.

Што се однесува на анализата на податоците за изведувањето на наставата на македонски и на албански јазик, значи по однос на етничката припадност (вкупно во одделенска и во предметна настава) се докажа дека не постојат статистики значајни разлики во карактеристиките на социјалните и комуникациско-интеракциските компетенции.

Во однос на изведување на настава на различен наставен јазик (македонски и албански наставен јазик) и во двата етникума во однос на набљудуваните карактеристики на социјални и комуникациско-интеракциски компетенции, повеќето од наставниците *никогаш* не се појавуваат како *водители и контролори на комуникацијата* (59 или 32,8% и 60 или 33,3%), потоа *секогаш во комуникацијата вклучуваат повеќе ученици* (63 или 35% и 52 или 28,9%) и поттикнуваат *заемно разбирање и договарање* (62 или 34,4% и 51 или 28,3%), а додека, пак, *понекогаш заеднички одлучуваат* (51 или 28,3% и 51 или 28,3%)

Резиме

Социјалните и комуникациско-интеракциските компетенции на наставниците и учениците во образованието придонесуваат за сфаќање и сериозен пристап кон запознавање, оживување и квалитетно реализирање и на т.н. скриен курикулум кој ги содржи токму социјалните, комуникациските, интеракциските, културните и други аспекти. Во тој контекст наведените компетенции се од круцијално значење за поттикнување, култивирање и развивање на квалитетно воспитание и образование што ќе придонесе кон формирање на реализирани, исполнети и креативни личности подготвени за нови животни предизвици без оглед на возраста, положбата и улогата во општеството воопшто.

Користена литература

- Brag, G. (1996). *Nove paradigme za stvaranje kvalitetnih škola*, Zagreb: Alinea.
- Brajša, P. (1995). *Sedam tajne uspješne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoja*. Zagreb, Hrvatska Sveučilišna Naklada.
- Brown, A.L. & Metz, K.E. & Champion, J.C. (1996). *Social interaction and individual understanding in a community of learners*. Hove: Psychology Press.
- William, G. (1999). *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Zagreb: Educa.
- Гордон, Т. (2003). *Како бити успешан наставник*. Београд: Креативни центар, Интерграф, ММ.
- Green, B. (1996). *Nove paradigme za stvaranje kvalitetnih škola*. Zagreb: Alinea.
- Katz, L. & Katz, S. (2009). *Intellectual emergencies. Some reflections on mothering and teaching*. Lewisville, N.C: K.Press.
- Krnjajić, S. (2002). *Socijalni odnosi i obrazovanje*. Beograd: Bodex.
- Krnjajić, S. (2007). *Pogled u razred*. Beograd: Institut ya pedagoška istraživanja.
- Leavers, F. (2005): *Well-being and involment in care settings. A process-oriented self-evaluation instrument*. Leuven University, Belgium: Kind & Gezin and Research Centre for Experiential Education.
- Leavers, F. (2009): *Stvaranje djelotvornjeg sustava odgoja i obrazovanja povećanjem učeničke dobrobiti i uključenost. Djete škola, obitelj 3: 2-7*.
- Milat, J. (2005). *Pedagogija – teorija osposobljavanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Readon, K.K. (1998). *Interpersonalna komunikacija. Gde se misli susreću*. Zagreb: Alinea.
- Ryan, K. & Cooper, J.M. (1988). *Those Who can Teach*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Spasenović, V. (2006). *Kvalitet socijalnih odnosa učenika i njihovo školsko postignuće*. Beograd: Filoyofski fakultet.
- Stevanović. M. & Ajanović, Dž. (1997). *Školska pedagogija*. Varaždinske Toplice: Tonimir.

Stevanović, M. (2004). Škola po mjeri učenika. Varaždinske Toplice: Tonimir.

Stoll, L. & Fink, D. (2000). Mijenjamo naše škole. Zagreb: Educa.

Tomić, Z. (2003). Komunikologija. Beograd: Čigoja.

Шевкушић, С. (2004). Наставник и социјално понашање ученика. Во Крњајич, С.(уредн.), *Социјално понашање ученика*. Београд, Чигоја.